

KALDAU DIANA

Fodor József és a magyar iskolaegészségügy megeremtése

Az egészség fogalma a történelem folyamán állandóan változik. A 19-20. század fordulóján már nem csupán a betegségek hiányát jelenti. Megjelenik egy új fogalom a köztudatban, az egészségügyi felvilágosítás, amely a kuruzslás háttérbe szorítását, a higiénia széleskörű térhódítását és a fertőző betegségek terjedésének megakadályozását tűzte ki célul. Ezzel párhuzamosan a polgári társadalom kialakulásával bukkant fel a gyermekkor eszméje. A polgári társadalomban vált először szükségessé, hogy a gyerekek iskolában szerezzék meg azt a tudást, amely a hétköznapi életben szükséges. Felismerik, hogy a gyermekek, az ifjúság körében a legjobbak a kedvező változás esélyei, ez hatással lehet a család egészére. Magyarországon, különösen a 20. század elején az egészséges életmódra nevelés, a családi élet védelme, valamint az egyén saját maga iránt érzett felelőssége a nemzet megmaradásának és felemelkedésének zálogát jelentette. Mindezek következtében a közoktatási intézményekben bevezetik az egészségtan tantárgyat, mely a legfontosabb és az emberekhez legközelebb eső tudomány, amelynek oktatását, valamint az egészséges életmódra nevelést minél fiatalabb korban, lehetőség szerint már kisgyermekkorban el kell kezdeni.

Az 1867-es kiegyezés új alapokra helyezte Ausztria és Magyarország kapcsolatát az Osztrák-Magyar Monarchián belül. A kiegyezési törvény kimondta, a két ország önállóságát és egyenlőségét.¹ Megalakul a felelős magyar minisztérium ANDRÁSSY GYULA (1823-1890) gróffal az élén.

A kiegyezés lehetőséget teremtett a magyar társadalom polgári fejlődése számára, s – ezzel párhuzamosan – kedvező feltételeket biztosított a magyar iskolaügy korszerűsítésére, tartalmi-szervezeti modernizálására. A megindult fejlődés az egészségügyre is kiterjedt.

A nemzeti önállóságért, az ország társadalmi és gazdasági viszonyainak korszerűsítéséért folytatott küzdelemben, az ipari fejlődés előretörésével egy időben a polgárság (a szociális kérdéseket közelebbről látó orvostársadalom), továbbá a kapitalista fejlődést választó birtokosok egyre jelentősebb erőt képviseltek. A kultúrában, a politikában, ezen belül a szociálpolitikában is megfogalmazták érdekeiket. Egyre világosabbá válik számukra, hogy a nemzet gazdasági-társadalmi felemelkedésének fontos feltételei az iskolázott emberfők, a munkáskezek.²

A polgári társadalom kialakulásával bukkant fel a gyermekkor eszméje is. A polgári társadalomban vált először szükségessé, hogy a gyerekek iskolában szerezzék meg azt a tudást, amely a hétköznapi életben szükséges. Felismerik, hogy a gyermekek, az ifjúság körében a legjobbak a kedvező változás esélyei, ez hatással lehet a család egészére. A 19. század utolsó harmadában nemcsak a gyerek került a családi élet középpontjába, hanem maga a gyermekkor is az orvostudományi, a pszichológiai, a pedagógiai tudományos igényű vizsgálódások tárgya lett.

A kiegyezés után, az Andrássy-kormányban EÖTVÖS JÓZSEF (1813-1871) lett a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* vezetője, aki már a szabadságharc ideje alatt kidolgozta népoktatási törvényjavaslatát, amely a szabadságharc leverése miatt csak 1868-ban emelkedett törvényerőre. Az 1848-as polgári forradalom lett volna hivatott az iskolák tanügyi és közegészségügyi helyzetén is javítani, de a vereség következtében, az abszolutizmus éveiben a helyzet tovább romlott. Eötvös az egész magyar közoktatás gyökeres átformálását tűzte ki célul, de ebben a folyamatban elsőbbséget

biztosított a népoktatásügynek. Az első népoktatási törvényt, az 1868. évi XXXVIII. Törvényt a király 1868 decemberében szentesítette. A törvény pénzbüntetés terhe mellett kötelezte a szülőket, hogy gyermeküket hat éves kortól iskolába járassák. A népoktatás ingyenességét nem mondja ki, de az igazoltan szegény szülők gyermekei „*tandíjat nem fizetnek*”. Rendelkezett a tanítók képzésének követelményeiről. Az 1868. évi XXXVIII. tc. a „*Népiskolai közigazgatásról*”, és az azt módosító 1921. évi XXX. tc. intézkedéseiben elvétve találunk az iskolai higiénára vonatkozó paragrafusokat. Leginkább az iskola fekvésére, a tantermek nagyságára, az osztályok létszámára vonatkozó előírásokat részletezik. Az 1884. VII. tc. az iskolaépületek egészséges helyen való állításáról intézkedik, zajos üzemektől távol, s kimondja a szellőztetési előírásokat.³

Ennek az időnek a legfontosabb egészségvédelmi alaptörvénye az 1876-os, a „*Közegészségügy rendezéséről*” szóló tc., valamint az ezt módosító 1887-es XXXVIII. és az 1908-as XXXVIII. tc. Ezekben már megtalálhatók a tanulók egészségügyi ellátására vonatkozó rendelkezések, illetve helyet kapnak az iskolák tisztántartására vonatkozó utasítások is.⁴

E törvény kidolgozásában jelentős szerepe volt az *Országos Közegészségügyi Tanács*nak, mely 1868-tól a belügyminiszter fennhatósága alatt és a belügyminisztérium szerveként működött. A tanács feladatául tűzte ki javaslatok készítését a közegészség színvonalának emelésére, fertőző, öröklődő és járványos betegségek meggátlására és általában az orvosi rendszabályok és törvényjavaslatok előkészítésére, indítványozására és véleményezésére.

A tanács egyik nagy jelentőséggel bíró tagja (1868-tól elnöke) MARKUSOVSKY LAJOS volt, aki a TREFORT ÁGOSTON által vezetett Vallási- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri titkáráként az orvosképzésért volt felelős, és az egyetemi ügyek előadója volt. Az ő pártfogása és ösztönzése meghatározta FODOR JÓZSEF (1843-1901) szakmai pályáját, akit az iskola-egészségügy és az egészségtan iskolai oktatása megszervezésének kiemelkedő alakjaként tartunk számon. Fodor rendszeresen publikált az *Orvosi Hetilap*ban, melynek főszerkesztője Markusovszky (1815-1893) volt. Az Országos Közegészségügyi Tanács javaslatára 1873-ban a budapesti orvosi karon felállított közegészségügyi tanszék vezetőjének őt jelölték. A tanszék egyben a közegészségügyi intézet szerepét is betöltötte, mely az oktatás megszervezésén kívül elmélyült kutatási műhely is volt. Az itt folyó kutatások kiterjedtek az emberi környezet nagy területeire: talaj, levegő, víz, település. Szakmai elismerést jelentett továbbá Fodor számára, hogy őt kérték fel az 1876. évi ún. közegészségügyi törvényt előkészítő bizottság szakértőjének, majd ugyancsak ő vezette azt a bizottságot, amelyet a *Budapesti Királyi Orvosegyesület* hívott életre a közegészségügyi törvény hiányosságainak megállapítására.⁵

1876. február 25-én a magyar országgyűlés elfogadta a közegészségügyi törvényt (1876. évi XIV. tc), amely az állam legfontosabb feladatai közé emelte a közegészségügyet, egész szervezeti felépítésének létrehozását, ellenőrzését. A törvény a prevenció szellemében mindenre igyekezett kiterjeszteni befolyását. Legnagyobb „hibája” volt, hogy sok szempontból meghaladta az akkori hazai lehetőségeket, s nem vonta be a társadalmat a törvény végrehajtásába.

Olyan szakterületek kibontakozását tűzte ki céljául, mint például az iparegészségügy, az iskola-egészségügy, a település-egészségügy, amelyeknek addig még jogi alapjai sem léteztek a magyar közigazgatási gyakorlatban. A közegészségügyi törvény az orvosi ellátás és a közegészségügy minden területét felölelte, kialakította az orvos-egészségügyi igazgatás korszerű formáit, viszont ellentmondásos volt a felügyelet kérdésében a korabeli közigazgatás jellegéből fakadóan.

A magyar közegészségügyi törvény a korabeli Európa legkorszerűbb ilyen jogalkotása volt s bár életbelépésének pillanatától sokan illették kritikával, mégis a hazai egészségügyi-közegészségügyi állapotok felemelkedésének, a századfordulón már európai színvonalra emelésének alapja volt.⁶ Mint kerettörvény, lehetőséget biztosított a tudomány haladása szerinti és a helyi viszonyoknak megfelelő szabályozásra.

A törvény hatására jelentős előrelépés történt a betegellátás és a kórházügy területén. Az ipar- és munkaegészségügy is fejlődésnek indult, az 1872. évi VIII. tc., az 1875. évi III. tc. és az 1876. évi

XIV. tc. hatására bevezetik a balesettel és munkával kapcsolatos megbetegedés esetén a kötelező ingyenes ápolást a kórházban, 30 napig pedig a táppénz fizetését.

A törvény foglalkozik a gyermekvédelem keretén belül külön is az iskolák közegészségügyi felügyeletével és előírja az egészségügyi szempontból nagy figyelmet érdemlő szabályok tanítását az iskolában. A 19. § kimondja: „*a gyermek egészségügyi állapota hatósági felügyelet és intézkedés tárgya.*” A törvény háttéranyagául szolgáltak Fodor szociálhigiéniai kutatásai is, melyek rámutattak az életmód és az egészségi állapot összefüggéseire, arra, hogy az életkörülmények, a helytelen táplálkozás, a különböző társadalmi osztályokhoz való tartozás milyen kapcsolatban állnak a korai halálozással. Kiemelt jelentőséget tulajdonított az anya- és csecsemővédelemnek, szót emelt a nők munkába állása ellen, s ha már dolgoznak, a rossz munkafeltételek miatt is. Ellenezte a gyermekmunkát, tőle származik a szervezett anya- és csecsemővédelem, az ifjúságvédelem országos szervezeteinek megalapítási gondolata.⁷ A szervezett anya-, csecsemő- és gyermekvédelem jogi alapját az 1876. évi XVI. tc. 4., 19., 20-21. §-a adta.

Tekintsük át az iskola-egészségügy helyzetét, mely a 19. században vált általános európai kérdéssé, mint a gyermekvédelem egyik lényeges területe. 1833-ban BENE FERENC (1775-1858) az „*Elementa medicinae practicae*” című művében szükséges és égető problémának nevezte a diákok egészségtanra való oktatását. 1845-ben, poroszországi felmérés szerint a tanulók 1/5-e rövidlátó, és ez a rosszul világított termék következménye. Markusovszky Lajos „*Az orvos mint nevelő*” című disszertációjában a nevelést tartotta az egészség megtartása feltételének, melynek előzetes feltétele az iskola, az iskola-egészségügy. A 19. század második felében, Nyugat-Európában központi téma volt az iskolákban uralkodó rossz közegészségügyi állapot, amelynek javítását a gyermekvédelem legfontosabb feladatának tekintették. VIRCHOW 1866-ban már „*iskolai megbetegedésekről*” tett említést, figyelmeztetett az egészségtelen tantermi elhelyezésből és világításból eredő ártalmakra, mint fejfájás, rövidlátás és gerincferdülés. 1882-ben a genfi nemzetközi egészségügyi kongresszuson sokan hívták fel a figyelmet az iskolai egészségügy helyzetének tarthatatlanságára.⁸

Az 1876. évi közegészségügyi törvény nemcsak a közegészségügyet kívánta újból rendezni, hanem rámutatott arra, hogy az elmaradott egészségügyet nemcsak az államhatalom útján lehet megváltoztatni, hanem a másik lehetséges tényező a nevelés. Igaz, a higiéné oktatásáról külön nem szólt, de lehetőséget biztosított rá, mint a higiéné alkalmazott területére. Az iskola-egészségügy és az iskolaorvosi rendszer kiépítése során került előtérbe az egészségügyi felvilágosítás, amelynek lényeges fórumaként az iskolát tekintették. Az egészséges életmódra nevelést, az egészségvédelem fontosabb feltételeinek ismertetését már az iskolában el kell kezdeni. Legfontosabb eszközének az egészségtan oktatását tartották. Ezzel kapcsolatban Fodor József a következőket írta: „*A higiénét általában és rendszeresen oktatni kell, mert a higiéné az egyén számára munkaképesség és a lakosság humánus érzékét fejleszti.*”⁹

Trefort Ágoston (1817-1888), az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879-ben rendeletet adott ki, melyben felhívja az iskolákat fenntartó hatóságok figyelmét, hogy a tanulók jó egészségügyi állapotának megóvására, az egészségügyi tényezők megismertetésére törekedjen mind a tanulók, mind szüleik körében. Ez a rendelet első ízben fogalmazza meg írásban a pedagógusok általános egészségmegőrző, felvilágosító-nevelő kötelezettségét.

A közegészségügyi törvény lehetőséget adott iskolaorvosok alkalmazására, aminek következtében 1887-ben megindult az *iskolaorvosi és egészségtan-tanári képzés*. Fodor erre vonatkozó tervezetét 1884-ben mutatta be, rendelet formájában csak egy évvel később jelenik meg, de a végrehajtás még éveket várat magára. A középiskolai egészségtan-tanárok képzésére vonatkozóan 1888-ban Budapesten jelent meg a *Szabályzat a középiskolai iskolaorvosok és egészségtan-tanárok kiképzése, képesítése és alkalmazása tárgyában*.¹⁰ A szabályzat 1–3.§-a kimondja, hogy egészségtan-tanár csak az lehet, aki egészségtan-tanári egyetemi oklevéllel rendelkezik. E célból az egyetemek orvostudományi karai ingyenes iskolaorvosi és egészségtan-tanári tanfolyamokat szerveznek orvostudorok, vagy orvos-szigorlók számára. A tanfolyam az iskolai egészségügyet és az egészség-

tan tantárgy tartalmi és módszertani ismereteit öleli fel. A három hónapos képzést vizsga zárja, amely gyakorlati és szóbeli részből áll. A képesítő oklevéllel ellátott orvos a „középiskolai képesített egészségtan-tanár”, alkalmazása után pedig a „középiskolai orvos és az egészségtan tanára” címet viselhette. Az iskolaorvos feladata volt, hogy összekötő szerepet töltsön be a közegészségügyi és az oktatási hatóságok között, az iskolákban érvényesítse az általános egészségügyi és egészségvédelmi rendeleteket, orvosilag ellenőrizze az iskolásokat, családi körülményeiket, veszélyeztetettségüket.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1885. évi 48281 számú rendeletével 1887-ben kiadták a 44250 sz. részletes végrehajtási utasítást a középiskolai orvosok és egészségtan-tanárok számára. Az utasítás három fő része kiegészíti az iskolaorvos feladatkörét. E szerint kötelessége ellenőrizni az iskolaépület higiéniáját, felelős a tanulók egészségének megőrzéséért, s oktatja az egészségtan tantárgyat. Feladata az épület optimális fekvésének, környezetének, falainak, ajtóinak, ablakainak, árnyékszékének ellenőrzése, ügyel a fűtés, a világítás, a szellőztetés rendjére. Ellenőrzi az osztálylétszámot, a tanítás eszközeit, a gyermekek ültetését, sőt könyveiket, irkáikat is. Az orvos különös gondot fordít a torna-, az ének- és rajzgyakorlatokra. Rendszeresen elemzi az iskola ivóvizét, fertőzés esetén az iskola teljes fertőtlenítéséről gondoskodik. Ha bármilyen – egészségügyi szempontból – kifogásolható jelenséget észlel, azonnal köteles jelenteni a tanintézet igazgatójának, s az elhárításra javaslatot tenni. Az utasítás értelmében az orvos önálló rendelkezési joggal nem bír. A tanulók egészségének oltalmazásában az iskolaorvosnak a következő feladatai vannak: a tanulók évenkénti rendszeres orvosi ellenőrzése, beleértve a fertőző betegek kiszűrését, a testnevelés, rajz vagy ének alól való felmentését. Figyelemmel kíséri a tanulók pszichikai-idegrendszeri állapotát – a hebegésre, dadogásra való hajlandóságot. Az orvos az iskola igazgatójának engedélyével családlátogatást is végezhet abban az esetben, ha kételye támad az iskolába visszatérő gyermek maradéktalan egészségét illetően, vagy ha a gyermek családjában valaki fertőző betegségben szenved. Ha gyanúja támad, hogy a tanuló egészségtelen lakásban lakik, vagy hiányosan táplálkozik, jelentenie kell az igazgatónak. Az orvos feladatai közé tartozik a tanárok munkájának mentális szempontból való ellenőrzése is. Ha valamely tanár túlságosan megterheli tanítványait például házi feladatokkal, köteles azt jelenteni. Hasonlóan kell eljárnia abban az esetben is, ha a gyanú a szülői házra nézve áll fenn, történetesen, ha a gyermeket túl sok szellemi vagy fizikai munkával terhelik. Figyelemmel kíséri a gyermekek iskolán kívüli tevékenységét, játékát, tisztálkodását, testmozgását.¹¹ Ezeket a gondolatokat részletezi Fodor József az 1884-es iskolaorvosi és egészségtan tanári tervezetében.

1885-ben még csak a gimnáziumokra vonatkozott az iskolaorvos alkalmazása, 1886-ban már a polgári iskolákra is elrendelték, majd 1889-ben a népiskolákra is kiterjesztették. Ezzel párhuzamosan a gimnáziumok 7. és a polgári iskolák 4. osztályában kötelező lett az egészségtan oktatása heti 2 órában. 1891-től pedig a népiskolákban megjelent a testnevelés.¹²

Rendkívül sokféle, egészségügyi ismereteket terjesztő füzet, kalendárium, tanulmány volt forgalomban, mert felismerték, hogy a törvény végrehajtásához „egészséges egészségügyi közvéleményt kell kialakítani”. Ezért az egészségtan-oktatás bevezetésével egyidejűleg széleskörű társadalmi felvilágosítómunka is folyt. A Magyar Vöröskereszt megalapításával (1881) a felvilágosítás egy új formája mutatkozott, mely fontos kiegészítőjévé vált a tanítási órán kívüli egészségnevelő munkának. Tanfolyamokat szerveztek beteg-, csecsemő- és gyermekápolás témakörökben. Ez főleg a fiatal lányok, polgári és gimnáziumi tanulók körében volt népszerű. Fodor és Markusovszky a felnőttek részére 1886-ban létrehozta az *Országos Közegészségügyi Egyesületet* és az *Egészség* című folyóiratot.

Fodor József, a „higiénia atyja”, több mint negyedévszázados egyetemi tanári működésével, nagyértékű kutató és oktató tevékenységével elévülhetetlen érdemeket szerzett az iskolaegészségügy és az egészségügyi felvilágosítás megszervezése terén is.¹³ 1898-ban még beadvánnyal fordult a Minisztériumhoz, melyben az egész ifjúság orvosi felügyelet alá helyezését javasolta. Pártfogói halálával azonban – Trefort 1888, Markusovszky 1893., – az egészségügyi kérdések iránti érdeklődés

elcsendesedett. A kormánykörök e kérdésekkel szemben tartózkodóan viselkedtek. Ezt erősítette, hogy a pedagógusok részéről is ellenállásba ütköztek javaslatai. 1886-ban PASZLAVSZKY JÓZSEF (1846-1919), az *Országos Középiskolai Tanári Egyesület* közleményében hevesen támadta az iskolai orvosi egészségtanári intézményt, előbb az általános közegészségügyi állapotok javítását vélte szükségesnek.

Fodor üzenete a századforduló éveiben a pedagógus-társadalom illetve a politika részéről süket fülekre talált, pedig örök érvényű elgondolását már 1883-ban a középiskolák számára szánt *Egészségtan* című könyvében megírta: „Az egészségvédelem nemcsak orvosi, de pedagógiai feladat is: ha többet nevelünk, kevesebbet kell gyógyítanunk.”¹⁴

IRODALOM:

- ¹ Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Szerk.: Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla; Osiris kiadó; Budapest, 1999, 353.
- ² Dr. Veczkó József: A gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 52.
- ³ Ackermanné Kelő Kamilla: *Studia Caroliansia*; 2006. 2. szám; 6.
- ⁴ Székely Lajos: Egészségnevelés múltból előre tekintve. Pápai Páriz Egészségnevelési Országos Egyesület, Budapest 1995, 29.
- ⁵ Kapronczay Károly: „Fodor József élete és jelentősége a medicina történetében”, in: *Honoris Causa Fodor József születésének 150. évfordulójára*, szerk. dr. Virágh Zoltán, Budapest, Magyar Higiénikusok Társasága, 1993, 129.
- ⁶ Kapronczay Károly: *uo.*, 127.
- ⁷ Kapronczay Károly: 128.
- ⁸ Dr. Katona Ibolya: A magyar iskolai egészségügy történetéből. *Élővilág*. V. évfolyam, 2. szám, 1960. 38.
- ⁹ Kapronczay Károly: *Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből*. Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2001 60.
- ¹⁰ A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1885. évi 48.281. sz. a. kelt rendelete (Budapest, Egyetemi Nyomda, 1888.)
- ¹¹ Ackermanné Kelő Kamilla: *i.m.* 10-11.
- ¹² Kapronczay Károly: *v.ö.* 9. vj. 62.
- ¹³ Dr. Katona Ibolya: *v.ö.* 8. vj. 39.
- ¹⁴ Dr. Katona Ibolya: „Az egészségügyi hálózat szerepe a tanulóifjúság nevelésében”, in: *Válogatás Dr. Katona Ibolya cikkeiből és tanulmányaiból 1948-1974*, szerk.: Csonka Mária, Budapest, 2001, 78.

A szerző címe:

Kaldau Diana

Se Népegészségtani Intézet, Orvostörténeti tanszéki csoport

1084 Budapest, Nagyvárad tér 4.

liliom555@gmail.co